

LIETUVOS PROKURATŪROS ORGANIZAVIMAS IR VEIKLA 1918–1940 METAIS

Vidmantas Žiemelis *

*Lietuvos Respublikos Seimo narys, Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto narys
Gedimino pr. 53, LT-01109 Vilnius
Telefonas 239 63 28
Elektroninis paštas viziem@lrs.lt*

Pateikta 2006 m. spalio 30 d., parengta spausdinti 2006 m. gruodžio 10 d.

Santrauka. Šiame straipsnyje siekiama aptarti sudėtingą Lietuvos prokuratūros steigimo procesą, glaudžiai susijusį su paskelbusios nepriklausomybę valstybės kūrimo istorija, teisinių pagrindų raida.

Pirmieji laikinieji konstituciniai aktai neįvardija prokuratūros ar valstybės gynėjo institucijos, tačiau nurodo, kad veikę iki jų paskelbimo dienos įstatymai, neprieštaraujantys Laikinosios Konstitucijos aktui, galioja. Teisinį pagrindą kurti prokuratūrą suteikė 1918 m. Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas, o pagrindines apygardos teismų ir Vyriausiojo tribunolo valstybės gynėjo ir jų padėjėjų funkcijas bei įgaliojimus nustatė Baudžiamojo proceso įstatymas, „paveldėtas“ iš Rusijos. Teisingumo ministras, siekdamas kokybiškesnio valstybės gynėjų ir jų padėjėjų darbo, užtikrinančio teisėtumą visoje šalyje, leido jų darbą reglamentuojančias instrukcijas.

1925 metais Seimas įsteigė Panevėžio apygardos teisme valstybės gynėjo ir jo padėjėjų pareigybes. Taigi iš esmės buvo baigtas pirmasis prokuratūros sistemos kūrimo etapas. Pažymėtina, kad Klaipėdos krašto prokuratūra pagal 1923 metų konvenciją, pasirašytą Lietuvos ir Antantės šalių dėl Klaipėdos teritorijos, turėjo ir išskirtines autonomines teises, nes, kitaip negu didžiojoje Lietuvos dalyje, vadovavosi įstatymais, galiojusiais šiame krašte.

1928 metais teisingumo ministras išleido Instrukciją apygardų teismų valstybės gynėjams ir jų padėjėjams. Į vieną teisinį aktą iš galiojančių įstatymų buvo perkeltos valstybės gynėjų ir jų padėjėjų funkcijos, įvardytos jų teisės, pareigos, įgaliojimų ribos, organizacinė struktūra, atskaitomybės ir atsakomybės klausimai, jų santykiai su teismais, policija, kvota, parengiamuoju tardymu, taip pat raštvedybos reikalavimai, tiesioginio darbo vykdymo rekomendacijos ir kiti svarbūs dalykai.

Nors laikinieji konstituciniai aktai bei 1922 metų ir 1928 metų Lietuvos Konstitucijos nenustatė valstybės gynėjų institucijos statuso, tačiau visuma galiojusių įstatymų ir kitų norminių aktų iš esmės užtikrino prokuratūros savarankiškumą ir nepriklausomumą vykdant savo tiesiogines pareigas teismuose, prižiūrint kvotėjus ir tardytojus, užtikrinant piliečių konstitucines teises.

Antrasis prokuratūros kūrimo etapas, kurį galima pavadinti jos reforma, prasidėjo 1933 metais, kai buvo priimtas naujas Teismų santvarkos įstatymas, įteisinęs keturių pakopų teismų sistemą, neišvengiamai nulėmė ir prokuratūros sistemos reformą. Visi buvę valstybės gynėjai ir jų padėjėjai tapo prokurorais ir prokurorų padėjėjais. Įkurta papildoma grandis – Apeliacinių rūmų prokuratūra. Aiškiai nustatyta hierarchinė sistema. Joje vyriausiuoju Respublikos prokuroru įvardytas teisingumo ministras. Šis įstatymas nustatė aiškius kvalifikacinius, dalykinius ir moralinius reikalavimus asmenims, norintiems tapti prokurorais ar jų padėjėjais. Šalyje vis daugėjo teisininkų, įgijusių aukštąjį teisės išsimokslinimą. Be to, prokuratūra įgijo papildomų teisių ir pareigų dalyvauti advokatų drausmės bylose, padėti antstoliams.

Priėmus šį įstatymą, reformavusį prokuratūros sistemą, aiškiai apibrėžusį jos funkcijas, teises ir pareigas, 1938 metais dar buvo priimta paskutinioji ikikarinė Lietuvos Konstitucija. Iki 1940 metų prokuratūros sistemoje bei jos veikloje daugiau svarbesnių pakeitimų nebuvo atlikta.

Pagrindinės sąvokos: prokuratūra, valstybės gynėjai ir jų padėjėjai, prokurorai ir prokurorų padėjėjai.

IŽANGA

Pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos valstybės gyvavimo metais prokuratūros ir jos veiklos pagrindai

konstituciniuose aktuose nebuvo aptarti. 1918 m. lapkričio 2 d. [1] ir 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose [2] ir 1920 m. birželio 10 d. Laikinojoje Lietuvos Valstybės Konstitucijoje [3] prokuratūra net nepaminėta. Tai, ko gero, logiška, nes pirmieji pagrindiniai valstybės įstaty-

* Lietuvos Respublikos Seimo narys, Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto narys.

mai aptarė svarbiausių valstybės valdžios organų sudarymo ir kompetencijos klausimus. Šiuose konstituciniuose aktuose nepamirėtas net ir teismas.

Prokuratūros vieta tarp kitų jaunos valstybės institucijų ir jos kūrimas yra tampriai susiję su teismais. Tai logiška ir šiuo etapu dėsninga, nes tam sudarė sąlygas tuometinė situacija šalyje.

Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose buvo skelbiama, kad „srityse, kuriose Lietuvos valstybės nėra išleistų naujų įstatymų, laikinai palieka tie, kurie yra buvę prieš karą, kiek jie neprieštarauja Laikinosios Konstitucijos pamatiniams dėsniams“ [2]. Iš esmės tą patį deklaravo ir Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija: „veikusieji iki šios Konstitucijos paskelbimo dienos įstatymai, kurie šiai Konstitucijai neprieštarauja, palieka galioje“ [3]. Todėl Lietuvos teritorijoje ilgą laiką veikė trys civilinės teisės sistemos ir viena baudžiamosios teisės sistema [4], t. y. atskirose valstybės srityse galiojo skirtingų teisinių sistemų ir kultūrų įstatymai [5, p. 142]. Atkurtos Lietuvos valstybės vienas iš paveldų buvo teismo struktūra, įtvirtinta Rusijos 1864 metų lapkričio 20 dienos Bausmių statute. Šis statutas neatitiko atkuriamosios valstybės poreikių, todėl „1918 m. lapkričio 18 d. priimtas Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas paliko galioti vokiečių okupacinės administracijos jau vėliau – karo metais – okupuotoje Lietuvos teritorijoje įvestą, tiesia, parengtą taip pat Rusijos imperijoje 1903 metų Baudžiamąjį statutą“ [6].

Vis dėlto galima daryti prielaidą, kad teisiniai atkurtos Lietuvos valstybės pamatai buvo ruošiami skubotai. Kodėl taip atsitiko, aš nebandysiu atsakyti, tačiau akivaizdu, kad valstybės signatarai ir jiems talkinusieji, mano nuomone, nesitikėjo, kad taip greitai atsiras galimybė paskelbti apie nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą.

LIETUVOS PROKURATŪROS KŪRIMO SUNKUMAI NEATSIEJAMI NUO VISOS VALSTYBĖS PROBLEMŲ

Konstituciniame akte nieko nepasakyta ne tik apie prokuratūrą, bet ir apie teismus, tačiau jie turėjo būti sukurti nedelsiant, nes valstybė paveldėjo iš buvusios valdžios kalėjimus ir nusikaltėlius, kurie pajutę nebūdžiamumo atmosferą suaktyvėjo. Be policijos, teismų ir prokuratūros valstybė egzistuoti negalėjo. Tuometinę padėtį vaizdžiai apibūdino antrasis Kauno apygardos teismo valstybės gynėjas, vėliau vidaus reikalų ministras, advokatas Rapolas Skipitis: „žiaurus, neramus, nervus draskantis pereinamasis laikotarpis. Iš vienos pusės, blykčiojo viltis atkurti savo nepriklausomą valstybę, gi iš kitos pusės, frontas su bolševikais prie Kauno vartų, visiškai vokiečių okupacinės administracijos pakrikimas, o savasis valdžios aparatas tik pradėtas organizuoti. Bolševikų agentai nesivaržydami rėkavo savo šūkius, platino savo spaudą ir šen ar ten drožė viešai prakalbas. Vokiečių karių komunistiškasis Soldatenratas nevaržomai posėdžiavo Kaune. Gi vokiečių karinės administracijos likučiai savo nuožiūra areštuodavo gyventojus ir

grūdavo į kalėjimus. Atsikuriančios Lietuvos pirmųjų valdininkų saujelė jautėsi kaip audrų mėtomame prakiurusiame laive atviroj jūroj. Išsilauksim, išplauksim į krantą – nepriklausomą Lietuvą, ar nuskėsime anarchijos ir bolševizmo jūroje?“ [7, p. 68].

Kita itin svarbi problema – teisininkų trūkumas, o tiksliau – jų nebuvimas. Nepriklausomos valstybės teisingumo aparatui sukurti jau pirmaisiais valstybės egzistavimo metais reikėjo ne mažiau kaip 400 teisininkų, o „tuo metu išėjusių aukštąjį teisių mokslą lietuvių visoje valdomoje Lietuvos dalyje galėjo būti ne daugiau 20 asmenų [...] visų teisininkų anuomet tebuvo tik apie 40 asmenų, kurių didesnė pusė buvo lietuviškai visai neraštingi“ [8, p. 178].

Be to, žmonės dėl vokiečių okupacijos buvo išblaškyti, suvargę. Ir štai tokiomis sąlygomis reikėjo kurti prokuratūrą. Atsakomybė už tokios institucijos įkūrimą gulė ant tuometinio teisingumo ministro P. Leono pečių.

Rapolas Skipitis, prisimindamas prokuratūros kūrimo pradžią, rašo: „vasario ar kovo pradžioje šaukė mane į savo kabinetą teisingumo ministras P. Leonas. Ministeris nervingai žingsniuoja po kabinetą. Tik man spėjus pasisveikinti P. Leonas prabilo:

– Nesiseka man su prokurorais. Andrių Bulotą kviečiam būti Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo prokuroru – atsisakė ir net motyvuotą atsisakymą spaudoj paskelbė. Kauno apygardos teismo prokuroru paskyriau Kazimierą Samajauską, bet jau praėjo du mėnesiai, o jis darbo nepradėjo. O reikalų ateina skubių, rėkiančių. Esu priverstas tamstą perimti iš taikos teismo ir skirti Kauno apygardos teismo prokuroru“ [7, p. 65].

Šis ministro veiksmas, palydėtas žodžiais: „nė valandos neatidėliodamas rinkis organizuoti valstybės gynėjo įstaigą“, kuriems R. Skipitis nors ir atskalbino, bet neišdrįso pasipriešinti, pradėjo prokuratūros kūrimą.

Iš pradžių prokurorai buvo pavadinti valstybės gynėjais. R. Skipičio teigimu, tai padaryta dėl dviejų priežasčių: pirma, norėta pavadinimą sulietuvinti, antra, nenorėta, kad žodžiai „prokuratūra“ ir „prokuroras“ primintų caro priespaudos laikus, kuomet šiuo vardu vadinama įstaiga buvo lietuvių laisvės slopinimo įrankis [7, p. 66]. Tačiau vėliau, kai žodis „prokuroras“ jau neberėžė lietuviui ausies, buvo sugrąžintas į 1933 m. Teismų santvarkos įstatymą [9] kaip paprastesnis ir aiškiau atspindintis šios institucijos esmę.

Rapolas Skipitis kurį laiką buvo vienintelis valstybės gynėjas visoje Lietuvoje. Apie dvejus metus jam teko vykdyti Lietuvos vyriausiojo tribunolo valstybės gynėjo pareigas.

Tuometinę situaciją akivaizdžiai atspindi darbuotojų kontingentas pirmojoje Kauno apygardos prokuratūroje. Pirmuoju valstybės gynėjo padėjėju paskirtas vokiečių O. Biuchleris menkai mokėjo lietuvių kalbą, o rusų kalbos, kuria buvo parašyti baudžiamieji įstatymai, visai nemokėjo. Antrasis padėjėjas rusas S. Šeremetevskis išmanė galiojančius Lietuvoje įstatymus, bet visai nemokėjo lietuvių kalbos ir mažai suprato vokiečių kalbą [7, p. 67]. Visuose reikaluose jiems tarpininkavo prokuratūros sekretorius, kuris mokėjo lietuvių ir rusų

kalbą, bet nemokėjo vokiečių kalbos. Nebuvo griežto darbo pasiskirstymo. Prokuratūra vykdė tik būtiniausias darbus: dalyvavo teismo posėdžiuose, prižiūrėdavo nagrinėjamas bylas ir leisdavo pradėti naujas baudžiamąsias bylas; taip pat valstybės gynėjas ar jo padėjėjai nedelsdami turėjo eiti į kalėjimus nustatyti, ar pagrįstai juose laikomi kaliniai, o neteisėtai laikomus kalinius – paleisdavo. Ypač svarbu buvo pradėti persekioti ir traukti atsakomybėn plėšikus.

R. Skipitis prisimena siaubingą vokiečių okupacijos padarinių vaizdą: okupantai buvo atėmę ginklus iš lietuvių, o plėšikai buvo ginkluoti ir netgi okupantų skatinami plėšti lietuvius. Šis procesas tęsėsi ir paskelbus Lietuvos nepriklausomybę. Nesulaukę iš naujos valdžios paramos ir neapsikentę gyventojai kai kuriose vietose pradėjo patys likviduoti plėšikus. Šiuos „linčo“ teismus reikėjo taip pat nedelsiant sustabdyti. Tai buvo viena iš svarbiausių pirmųjų valstybės gynėjų pareiga. Be to, ir policija pirmaisiais metais buvo silpnai apmokyta, pasitaikydavo ir šiurkščių savo įgaliojimų viršijimo faktų. Štai buvęs ilgametis policijos valdininkas K. Čaplikas prisimena pirmuosius savo darbo metus Onuškio policijos nuovadoje. Policininkas Marcinkus, norėdamas išgauti prisipažinimą iš įtariamųjų, uždėjo ant jų užpakalių šlapius maišus, kad neliktų žymės, ir pliekė tol, kol įtariamieji prisipažino, kad pavogė arklis [10, p. 70].

Problemų policijoje buvo ir daugiau, todėl būtinai reikėjo stiprinti jos veiklos teisėtumą. Be to, daugelis tardytojų buvo tik baigę gimnaziją ar jos net nebaigę, todėl apie 60 proc. bylų grįždavo tardymui papildyti [11, p. 176]. Valstybės gynėjai turėjo mokytis ir tardytojus.

1918 metais rugpjūčio mėnesį visa Kauno apygarda buvo padalyta į penkias valstybės gynėjo padėjėjų nuovadas. Panašiu principu kurtos ir kitos prokuratūros, išskyrus kariuomenės prokuratūrą, kuri veikė visoje Lietuvos teritorijoje. 1919 metų sausį pirmuoju Suvalkų apygardos teismo (vėliau pavadinto Marijampolės) valstybės gynėju paskirtas Juozas Brazaitis. Šioje prokuratūroje situacija buvo panaši kaip ir Kauno apygardoje: prokuratūros darba itin sunkino policijos nepatyrimas, kvotų beveik nebuvo galima įskaityti, prokuratūrą užversdavo bylomis, priklausančiomis taikos teisėjams.

Atgavus Vilnių, pradėta kurti Vilniaus apygardos teismo prokuratūrą. Pirmuoju šios prokuratūros valstybės gynėju paskirtas Julijonas Rimša, ėjęs šias pareigas nuo 1920 metų rugsėjo 13 d. iki spalio 13 d. Vėliau, lenkams okupavus Vilnių, ši institucija perkelta į Kauną.

Pabrėžtinai ir dar vienas svarbus faktas: 1918 m. gruodžio 1–2 d. Gardine įvyko baltgudžių suvažiavimas, į kurį susirinko per 300 delegatų iš įvairių miestų, miestelių ir visų valsčių buvusios Gardino gubernijos. Suvažiavimas, kaip natūralus suvereno – visateisio savo žemės šeimininko atstovas, „įmdamas domėn lenkų pretenzijas Gardino kraštui“, vienbalsiai nutarė „prisijungti prie Lietuvos valstybės plačios autonomijos teisėmis“ [11, p. 269].

V. Bojevo teigimu, teisingumo ministras P. Leonas A. Zariną jau buvo paskyręs Gardino apygardos teismo

pirmininku, o Meselį Getlingą teisėju, tačiau dėl politinių įvykių jie negalėjo pradėti eiti pareigų [11, p. 273]. Tiesa, kitų teisės šaltinių, patvirtinančių šį faktą, man nepavyko aptikti. Tačiau tai tikėtina turint omenyje Gardino krašto suvažiavimo dalyvių vienbalsį norą prisijungti prie Lietuvos. Manytina, kad, palankiau susiklosčius situacijai, galėjo būti pradėtas dar vienos prokuratūros kūrimas.

Šiaulių apygardos prokuratūra buvo įkurta tik po kelerių metų. 1922 m. rugpjūčio 21 d. teisingumo ministras paskyrė pirmąjį šios prokuratūros valstybės gynėją J. Brazinską. Ši prokuratūra buvo suskirstyta į tris valstybės gynėjo padėjėjų nuovadas (trys prokuratūros darbuotojai). Apie tai, kad valstybės gynėjams ir jo padėjėjams teko daug dirbti, rodo šie faktai: per šešerius darbo metus jie pasakė 3157 kaltinamąsias kalbas teisme, 10909 kartus pareiškė nuomonę tvarkomuosiuose posėdžiuose, 12407 – apeliacinėse bylose, padavė 76 protestus, nutraukė 9725 kvotas, be to, dalyvavo bendruosiuose teismo posėdžiuose, lankė kalėjimus, arešto namus.

Vyriausiojo tribunolo prokuratūra pradėjo savarankiškai veikti tik nuo 1921 metų vasario mėnesio, kai valstybės gynėju buvo paskirtas J. Kalvaitis [11, p. 169]. Jam teko atlikti didelį valstybės prokuratūros tvarkymo darbą, pasireiškusį apygardos teismų prokuratūros ir tardytojo revizijomis, instrukcijomis, nurodymais ir patarimais žodžiu. Buvo išleistos šios instrukcijos: „Apygardos teismų Valstybės gynėjams ir jų padėjėjams“, „Administraciniam organams ir policijai nusikalstamiems darbams tirti ir byloms kelti“, „Apie namus sumintiesiems“ [11, p. 169].

Apie dvejus metus J. Kalvaitis dirbo vienas.

1925 metais Seimas, priimdamas Panevėžio apygardos teismo įstatymą bei etatus ir iš Kauno apygardos teismo Panevėžio skyriaus įsteigdamas savarankišką apygardos teismą, sukūrė dar vieną – Panevėžio apygardos teismo prokuratūrą. Pirmuoju valstybės gynėju 1925 m. gegužės 6 d. paskirtas Vladas Rantenas [11, p. 186]. Šiuo veiksmu iš esmės baigtas valstybės gynėjų institucijų kūrimas.

Išskirtinai aptartina Klaipėdos teritorija, kurią iki 1923 m. valdė Antantės šalys. 1923 m. kovo 13 d. Lietuva priėmė Lietuvos ir Britų imperijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos konvenciją dėl Klaipėdos teritorijos. Pagal šią konvenciją Klaipėdos teritorija sudarė Lietuvos suvereniteto vieneta, kuris naudojosi įstatymų leidimo, teismų, administracijos ir finansų autonomija pagal statutą, išdėstytą priedėlyje Nr. 1. Šioje konvencijoje aptarta, kad Klaipėdos teritorijos vietinių organų kompetencijai priklausys ir kriminalinių įstatymų leidyba [12].

Tokiu būdu Lietuvos valstybė prisiėmė tarptautinį įsipareigojimą pripažinti Klaipėdos krašto teisinius šaltinius. Nurodytu pagrindu, be vietinių, šioje teritorijoje galiojo taip pat sudėtinga ir įvairi teisės šaltinių sistema: 1900 m. Civilinis kodeksas, 1871 m. Baudžiamasis kodeksas ir daugybė kitų XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Vokietijos ir Prūsijos teisės aktų, Prancūzų administracijos 1920–1923 m. ir Lietuvos vyriausybės įgalio-

tinio 1923–1924 metais išleisti norminiai aktai. Taigi čia iš principo neturėjo galios pagrindinėje Lietuvos teritorijoje galioję nacionalinės ar perimtos teisės šaltiniai [5, p. 143]. Tiesa, konvencijos 24 straipsnyje buvo nurodyta, kad vyriausiojo tribunolo jurisdikcija apims visą Respublikos teritoriją. Atsižvelgiant į Klaipėdos teritorijos autonomiją, įteisintų teisės aktų skirtingumą, išskirtinę teisę turėjo ir Klaipėdos krašto valstybės gynėjo institucija.

Pirmiausia pažymėtinas šios institucijos pavadinimo ir pareigūnų hierarchijos savitumas. Visi Lietuvos apygardų prokuratūrų vadovai buvo pavadinti apygardos teismų valstybės gynėjais, o jų pavaldiniai – valstybės gynėjų padėjėjais. Tačiau Klaipėdos teritorijoje šiai institucijai vadovavo Klaipėdos krašto vyresnysis valstybės gynėjas, o jo pavaldiniai buvo vadinami valstybės gynėjais ir, kitaip negu didžiojoje Lietuvos dalyje, jie vadovavosi įstatymais, galiojusiais šiame krašte, tačiau pagal minėtos konvencijos 24 straipsnį Lietuvos vyriausiojo tribunolo jurisdikcija buvo pripažinta visai Respublikos teritorijai įskaitant ir Klaipėdos kraštą. Kadangi Vyriausiojo tribunolo valstybės gynėjas buvo teismo dalis, Klaipėdos krašto vyresnysis valstybės gynėjas buvo atskaitingas Lietuvos vyriausiojo tribunolo valstybės gynėjui. Be to, 1924 m. sausio 31 d. buvo priimtas Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo papildymas. Jame buvo įtvirtinta nuostata (44), kad Klaipėdos krašto vyresnysis valstybės gynėjas pavaldus vyriausiojo tribunolo valstybės gynėjui [12].

Paskutinėje Teismų santvarkos įstatymo redakcijoje jau buvo numatyta, kad ir Klaipėdos krašto teismų prokurorai už Vyriausiojo tribunolo prokuroro nurodymų ar reikalavimų nevykdymą šaukiami atsakyti Teisėjų drausmės teisme, kaip ir visi kiti prokurorai. Tiesa, Teisėjų drausmės teismo sprendimai buvo siunčiami vykdyti ne teisingumo ministrui, kaip dėl kitų prokurorų, bet Klaipėdos krašto direktorijai [13].

Tai įrodo Lietuvos centriniame valstybės archyve esantys dokumentai. Pavyzdžiui, „Dokumentai apie Hansui Borchertui iškeltą bylą dėl Lietuvos įžeidimo“ [13], kuriuose yra Vyriausiojo tribunolo valstybės gynėjo J. Kalvaičio 1931 m. lapkričio 23 d. raštas, Klaipėdos krašto vyresniajam gynėjui pranešantis apie tai, kaip pastarasis reagavo į advokato H. Borcherto pasakytus prisiekusiųjų teisme žodžius, įžeidžiančius Lietuvos Respubliką ir visą tautą.

Advokatas H. Borchetas, gindamas Vertelaitę, kilusią iš Kretingos apskrities, kaltinamą kūdikio nužudymu, kaip lengvinančią aplinkybę įvardijo tai, kad kaltinamoji kilusi iš tokio krašto, kuris pagal žemėlapių lyg ir priklauso prie Europos, bet iš tikrųjų yra Azijos dalis, todėl ten viešpatauja azijietiški papročiai [14]. Klaipėdos krašto vyresnysis gynėjas informavo raštu Vyriausiojo tribunolo valstybės gynėją apie šį įvykį ir priimtas priemones.

Ar prokuratūra yra teismo dalis? Vienareikšmiškai atsakyti į šį klausimą neįmanoma. Struktūros požiūriu prokuratūra visą tarpukario laikotarpį buvo susijusi su teismais. Kūrimosi etapu ir iki įsigaliojant 1933 m. priimtam naujam Teismų santvarkos įstatymui [13] apy-

gardos ir vyriausiojo tribunolo prokuratūros buvo įkurtos ir veikė prie šių teismų, o 1933 m. minėtu įstatymu sukūrus keturių pakopų teismų sistemą: apylinkės, apygardos teismus, apeliacinius rūmus ir Lietuvos vyriausiąjį tribunolą, buvo papildomai įsteigta ir Apeliacinių rūmų prokuratūra. Tamprų teismų ir prokuratūros ryšį rodo ir jų drausminės atsakomybės klausimai – tiek vienu, tiek kitu drausmės bylos buvo nagrinėjamos Teisėjų drausmės teisme.

Stanislovas Dvareckas, įdomių mokslinių straipsnių apie šį sudėtingą laikotarpį autorius, valstybės gynėjus, prokurorus įvardijo kaip pagalbinius teismų organus [15]. Be to, pirmaisiais nepriklausomos valstybės gyvavimo metais valstybės gynėjo institucijos kartu su teismu turėjo bendrą kanceliariją, darbo kabinetus. Teisėjų ir prokurorų palyginamoji hierarchija buvo patvirtinta net paskutiniu teismų santvarkos įstatymu: „prokurorai ir jų padėjėjai skiriami ir pagal vyresniškumą prilyginami:

- 1) apygardos teismo prokuroro padėjėjas – apylinkės teisėjui;
- 2) apeliacinių rūmų prokuroro padėjėjas ir apygardos teismo prokuroras – apygardos teismo skyriaus pirmininkui;
- 3) Vyriausiojo tribunolo prokuroro padėjėjas ir Apeliacinių rūmų prokuroras – apygardos teismo pirmininkui;
- 4) Vyriausiojo tribunolo prokuroras – Vyriausiojo tribunolo skyriaus pirmininkui“ [13].

Tačiau valstybės gynėjų (prokurorų) hierarchinė pavaldumo sistema buvo atskirta nuo teismų. Teismų santvarkos įstatymas galutinai įtvirtino prokurorų pavaldumo taisyklę: apeliacinių rūmų prokurorui buvo pavaldūs apygardos teismo prokurorai, o Vyriausiojo tribunolo prokuroras vadovavo visiems žemesniems prokurorams, jų padėjėjams, taip pat Klaipėdos krašto prokurorui ir jų padėjėjams. Teisingumo ministras buvo kartu ir Respublikos prokuroras – vadovavo visiems Lietuvos prokurorams, prižiūrėjo jų darbą, galėjo jiems taikyti poveikio priemones [13].

Valstybės gynėjai, vėliau prokurorai, atlikdami savo tiesiogines savo funkcijas, t. y. dalyvaudami teisme nagrinėjant baudžiamąsias bylas, administracines bylas, vykdydami baudžiamąjį persekiojimą ir dirbdami kitą darbą, turėtų būti nepriklausomi. Tačiau ar jie iš tikrųjų buvo nepriklausomi? S. Dvarecko nuomone, tarpukario prokuratūra, nors ir sukurta prie teismų, bet savo tiesioginiame darbe būdama nepriklausoma ir savarankiška įnešė svarų indėlį padėdama teismui vykdyti teisingumą, užtikrindama teisėtumą [16, p. 80–81]. Su šia nuomone nesutikti negalima, tačiau išskyla kitas klausimas, ar buvo sukurta pakankama įstatyminė bazė tam, kad būtų užtikrintas prokuroro nepriklausomumas. Pirmuose laikiniuose konstituciniuose aktuose ne tik apie prokuratūrą ar valstybės gynėjo instituciją, bet ir apie teismus tiesiogiai nieko neparrašyta. Tačiau Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatinių dėsnių 24 paragrafe yra nurodyta, kad srityse, kuriose Lietuvos valstybė nėra išleidusi naujų įstatymų, laikinai galioja tie, kurie galiojo prieš karą, kiek jie neprieštarauja Laikinosios Konsti-

tucijos pamatiniams dėsniams. Kodėl prie vyriausiųjų valstybės organų nebuvo nurodyti teismai, šiandien belieka tik spėlioti. Neatmestina versija, kad šiame konstituciniame akte įrašydami nuostatas, kad galioja iki karo Lietuvos teritorijoje veike įstatymai, neprieštaraujantys Laikinosios Konstitucijos pamatiniams dėsniams, įstatymų leidėjai suteikė galimybę ir toliau visa jėga veikti ir teismams, ir prokuratūroms.

Pirmaisiais valstybės kūrimo metais galbūt buvo baiminamasi konstituciškai sulygininti teismus su kitomis valdžiomis ir todėl, kad tarp teisininkų lietuvių tebuvo vos 20. Teismus sulyginus su kitomis valdžiomis, galėjo kilti pavojus per teisminę valdžią trikdyti valstybingumo kūrimo procesą. Pasibaigus įvairioms negandoms (išėjus iš šalies vokiečiams, atsitraukus bolševikams, sustabdžius lenkų okupacinį žygį) ir šiek tiek sutvirtėjus valstybingumui, 1922 metais Lietuvos Valstybės Konstitucijoje [17] teismui paskirtas atskiras penktasis skirsnis pabrėžiant, kad teismas visiems piliečiams yra lygus, o teismų organizacijų kompetenciją ir jurisdikciją nustato įstatymas.

1928 m. Lietuvos Konstitucija [18] iš esmės pakartojo 1922 m. Lietuvos Konstitucijos penktąjį skirsnį, skirtą teismams.

1938 m. Lietuvos Konstitucija [19], kuriai, mano nuomone, būdingas normų aiškumas, konkretumas, apibrėžiamų aukščiausiųjų valstybės organų funkcijų išsamumas, XVII skirsnyje taip pat aiškiai nustatė teismų funkcijas, kompetenciją, pirmą kartą pabrėžė, kad atlikdamas savo funkcijas teismas yra nepriklausomas.

Prokuratūros 1918–1940 m. veiklos laikotarpį reikėtų suskirstyti į du etapus: pirmasis etapas – iki 1933 m. Teismų santvarkos įstatymo, antrasis etapas – 1933 m. Teismų santvarkos įstatymo priėmimas ir jo įsigaliojimas [13].

Pirmąjį etapą santykinai galima įvardyti kaip kuriamąjį, jis tęsėsi gana ilgai. Paskutinioji Panevėžio apygardos teismo prokuratūra įsteigta tik 1926 metais, tačiau ir tuo laiku nebuvo atskiro teisės akto, reglamentuojančio prokuratūros vietą tarp valstybinių institucijų. Todėl prokuratūros kūrimosi etapą laikičiau baigtu 1928 metais, kai teisingumo ministras patvirtino Instrukciją apygardos teismų valstybės gynėjams ir jų padėjėjams. Ši instrukcija išsamiai ir aiškiai reglamentavo apygardos prokuratūrų funkcijas teises ir pareigas, atsakomybę ir kitus svarbius klausimus.

TEISINIAI AKTAI, REGLAMENTAVĘ VALSTYBĖS GYNĖJO INSTITUCIJOS (PROKURATŪROS) VEIKLĄ IKI 1933 M. TEISMŲ SANTVARKOS ĮSTATYMO

1918 m. lapkričio 18 d. Lietuvos Valstybės Taryba priėmė Laikinąjį Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymą. Jis valstybės gynėjo (prokuroro) funkcijas apibrėžė neišsamiai. Šiame įstatyme paminėta: „prie apygardos teismų ir vyriausiojo tribunolo yra valstybės gynėjai (prokuratoriai) ir jų padėjėjai. Visi valstybės valdininkai, nusikaltę eidami pareigas, valstybės gynėjo traukiami atsakomybėn ta pačia tvarka, kaip ir visi kal-

tinamieji ir kad kaltinamąjį aktą drauge su tardymo aktu valstybės gynėjas perduoda tiesiai apygardos teismui“ [4]. Galima daryti išvadą, kad prokurorai – tai valdininkai, kurių pagrindinė paskirtis yra kovoti su nusikalstamumu. Civilinių bylų jie netyrė, išskyrus atvejus, kai civilinis ieškinys buvo reiškiamas baudžiamojoje byloje. Apie valstybės gynėjo konkrečias funkcijas, jų teises ir pareigas šis įstatymas nekalba, jų reikia ieškoti kituose įstatymuose.

Iš Rusijos „paveldėtame“ Baudžiamojo proceso įstatyme [20], kurio didžiąją dalį tik 1924 metais suredagavo Vyriausiojo tribunolo pirmininkas A. Kriščiukaitis (visas kodeksas baigtas redaguoti 1926 metais), nustatytos pagrindinės valstybės gynėjo teisės, pareigos iškeliant baudžiamąsias bylas, policijai atliekant krata, tardytojams – rengiamąjį tardymą, dalyvaujant apygardos teismuose ir vyriausiojo tribunolo posėdžiuose. Šiame įstatyme buvo išryškintos svarbiausios prokuroro funkcijos baudžiamojo persekiojimo procese ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas teisme. Prokurorų vaidmenį administracinėse bylose nulėmė žemesnio lygio norminiai aktai.

Svarbiausia valstybės gynėjų institucijos funkcija – dalyvauti teisme. Teismo procesui buvo būdingas rungimosi principas, t. y. dviejų nepriklausomų šalių – nusikrautojo ir skriaudiko – kova. Prokuroras buvo viena iš proceso šalių, jis kaltino nusikaltėlį. Jo vaidmuo skirtingų pakopų teismuose skyrėsi. Žemiausio lygio – taikos – teismų posėdžiuose prokuroras nedalyvaudavo. Šie teismai sprendė nesudėtingas bylas. Taikos teisėjams priklausė bylos dėl tokių nusikaltimų ir nusižengimų, už kuriuos baudžiamajame įstatyme paskirta bausmė ne didesnė, kaip kalėti paprastajame kalėjime. Įstatyme nurodytos šios bausmės: sunkiųjų darbų kalėjimas, paprastasis kalėjimas, areštas, piniginė bauda. Kalėti paprastajame kalėjime buvo skiriama ne ilgiau kaip vienerius metus (tik už vagystę, padarytą tam tikromis sunkinančiomis aplinkybėmis, kalėjimo bausmė galėjo būti pailginta iki 2 metų, o už slaptą degtinės varamą – iki 1,5 metų), areštas – ne ilgiau 6 mėnesių. Taikos teisėjas negalėjo skirti didesnės už 10000 auksinų piniginių baudos [21]. Taikos teisėjai sprendė bylas, kuriose asmenys buvo teisiami už nesunkius nusikaltimus, jų sprendimai negalutiniai, todėl prokurorų dalyvavimo šių teismų procese baudžiamieji įstatymai nenumatė. Valstybės gynėjo vaidmuo taikos teismuose nominalus: pirma, taikos teisėjai privalėjo pradėti bylas ir tuo atveju, jeigu apie padarytus nusikaltimus ar nusižengimus jiems pranešė valstybės gynėjas ar jo padėjėjas; antra, paaiškėjęs, kad byla nepriklauso taikos teisėjui, pastarasis privalėjo nedelsdamas ją perduoti teismo tardytojui arba valstybės gynėjui; jeigu bylą gaudavo teismo tardytojas, jis privalėdavo apie tai pranešti valstybės gynėjui; trečia, paaiškėjęs, kad kaltinamasis yra nesveikas, visa medžiaga apie tai buvo siunčiama valstybės gynėjui, kad kaltinamojo protas būtų iširtas apygardos teisme; ketvirta, policija, pripažinusi, kad reikia apskusti taikos teisėjo sprendimą, turėjo pateikti skundą valstybės gynėjo padėjėjui, kurio valioje buvo nutarti, kaip pasielgti su šiuo policijos skundu. Viešojo kaltinimo bylose vals-

tybės gynėjo padėjėjas turėjo teisę visuomet apskusti taikos teisėjo sprendimą [21]. Darytina išvada, kad valstybės gynėjai privalėjo turėti informacijos apie taikos teismuose nagrinėjamas viešojo kaltinimo bylas. Kaip jiems pavykdavo įgyvendinti šią baudžiamojo įstatymo numatytą pareigą, sunku pasakyti. Tikėtina, kad sudėtingu valstybės kūrimosi metu ir neturint pakankamai komunikacijos priemonių nedidelėmis valstybės gynėjų institucijų pajėgomis ši norma realiai nebuvo įgyvendinta.

Valstybės gynėjo nuostata svarbiausia bei įvairiausiškiausia apygardos teismuose sprendžiant bylas ir pirmąja, ir apeliacine instancija. Pagrindinės prokuroro funkcijos procesinio eiliškumo tvarka išvardytos Baudžiamojo proceso įstatyme [20, p. 55–153]: visos bylos į apygardos teismą siunčiamos tik per prokurorą; prokuroras yra vienas iš tų asmenų, kurie sprendžia, ar byla teisinga apygardos teismui, taip pat ar byla priklauso tos teritorijos apygardos teismui, ar ją reikia perduoti kitos apygardos teismui; prokuroras prie kaltinamojo akto, siunčiamo apygardos teismui, prideda ir liudytojų, kurių teismas neturi teisės atmesti, sąrašą; teisiama jame posėdyje prokuroras ar jo padėjėjas dalyvauja aktyviai – jis turi teisę apklausti kaltinamąjį, o teismo tardymui pasibaigus – pasakyti kaltinamąją kalbą, kurioje išdėstytos svarbesnės kaltinimo aplinkybės, paaiškėjusios po teismo tardymo, arba pareikšti, kad kaltinamasis nekalta, ir siūlyti jį išteisinti, po proceso dalyvių kalbų – atsikirsti; prokuroras galėjo paduoti atskiruosius protestus dėl nutarimų apie bylų priklausomybę, nukentėjusio asmens prašymo leisti jam dalyvauti byloje kaltintoju ar civiliniu ieškovu atmetimo, kardomosios priemonės, civilinio ieškimo apsaugojimo, protesto nepriėmimo, praleisto laiko skusti sprendimus ar nutarimus atnaujinimo, bylos vilkinimo, netaisyklingo sprendimo vykdymo, nutarimų pripažinus kaltinamąjį sveiko ar nesveiko proto žmogumi nutraukti, sustabdyti bylą ar persiūsti ją teismui, nutarimų nutraukti bylą nepilnamečių atžvilgiu [20, p. 92, 131, 138, 152, 153, 159, 161].

Apygardos teismo sprendimai buvo galutiniai, tačiau prokuroras, įsitikinęs, kad priimtas teismo sprendimas nepagrįstas, turėjo teisę rašyti kasacinį protestą Vyriausiajam tribunolui. Svarstant kasacinius protestus ar skundus, po išklaustų atvykusių bylos dalyvių paaiškinimų ir atsikirtimų kalbėdavo Vyriausiojo tribunolo prokuroras ar jo padėjėjas, aiškindamas savo išvadą. Svarbu ir tai, kad valstybės gynėjas, atlikdamas šią pareigą, neretai pareiškėdavo savo nuomonę dėl įstatymų tvarkymo, įstatymų spragų, kurias, jo įsitikinimu, reikėjo spręsti taisant įstatymus. Prokurorai aktyviai dalyvavo teismo procese – apie tai galime daryti išvadas paskaitę žymių teisininkų straipsnius, pvz., J. Brazinskas, analizuodamas baudžiamosios teisenos įstatymo pakeitimo problemas, pažymi, „kad teismo posėdžiuose prokuroro padėjėjas aiškina iškeltų įrodymų reikšmę, tinkamus bylai įstatymus ir pareiškia savo nuomonę dėl jų pertvarkymo šiam atvejui. Priminus dėsnį „jura novit curie“ tenka dvejoti, ar teismui reikalingas juriskonsultas“ [22].

Peržiūrėjus Vyriausiojo tribunolo 1924–1927 m. baudžiamąsias kasacines bylas, akivaizdu, kad ir aukščiausioje teismų instancijoje į valstybės gynėjo nuomonę, prašymus, reikalavimus buvo atsižvelgta. Dažniausiai jų išvados ir pasiūlymai sutapdavo su teismo sprendimu. Pavyzdžiui, byloje Nr. 429 [23, p. 92–93] Panevėžio apygardos teismo valstybės gynėjas 1928 m. balandžio 28 d. raštu Nr. 991 prašo atnaujinti bylą ir paskirti švelnesnę bausmę Kostui Bukauskui. Vyriausiojo tribunolo valstybės gynėjas, rašydamas, kad kariuomenės teismas, pažeisdamas Baudžiamojo statuto 22, 60, 62 ir 63 straipsnių nuostatas, paskyrė per skaudžią bausmę – 13 metų ir 8 mėnesius sunkių darbų kalėjimo, pateikė Vyriausiajam tribunolui spręsti bylos atnaujinimo klausimą. Vyriausiasis tribunolas atnaujino bylą, panaikino Kariuomenės teismo sprendimą ir paskyrė K. Bukauskui švelnesnę bausmę – 10 metų ir 9 mėnesius sunkių darbų kalėjimo. Tuo metu Vyriausiajame tribunole dirbo žymiausi šalies teisininkai, tarp jų ir M. Römeris, P. Leonas. Teismų sprendimų panašumas su valstybės gynėjo išvadomis įrodo aukštą valstybės gynėjų ir jų padėjėjų kvalifikaciją ir darbo išmanymą.

Pakankamai plačius įgaliojimus prokuratūra turėjo prižiūredama, ar policija, kvotėjai ir tardytojai, tirdami nusikaltimus, vykdydami kvotą ir tardymą, nepažeisdamo įstatymų. Policija dėl kiekvieno atvejo, turinčio nusikaltimo požymių, turėjo pradėti kvotą ir apie tai ne vėliau kaip per 24 val. pranešti valstybės gynėjui ar jo padėjėjui. Policija, „žvalgumo“ ir kvotos metu įsitikinusi, kad nusikaltimo požymių nėra ir byla negali būti perduota teismui ar taikos teisėjui, ją siųsdavo į apygardos prokuratūrą, kuri spęsdavo, ar ji nutrauktina, ar papildytina, o nustačiusi, kad gautoje medžiagoje yra pakankamai nusikaltimo įrodymų, įsakydavo policijai ją perduoti tardytojui ir taikos teisėjui. Apie kiekvienos viešojo kaltinimo bylos eigą policija privalėdavo pranešti valstybės gynėjui ar jo pavaduotojui. Prokurorai rengiamajame tardyme dalyvavo itin aktyviai. Pirmiausia jie vertino, ar yra pakankamai teisėta išvada ir pakankamas pagrindas pradėti tardymą. Vykdamas nusikaltimo tyrimą ir įrodymų rinkimą ne tik policija, bet ir tardytojas privalėdavo vykdyti teisėtus prokuroro reikalavimus [20, p. 58, 59, 63]. Prokuroras, turėdamas informacijos apie kaltinamąjį paskirtą kardomąją priemonę, galėdavo įsakyti tardytojui ją pakeisti, jei būdavo tam pagrindas, taip pat reikalauti, kad tardymas būtų papildytas. Tiesa, jeigu tardytojas būdavo įsitikinęs, kad prokuratūros nurodymai minėtais klausimais yra nevykdytini, prokuroro ir tardytojo ginčus spęsdavo apygardos teismas. Pabrėžtina, kad prokuroras, dalyvaudamas baudžiamajame persekiojime, negalėjo peržengti galiojančių įstatymų ribų. Baigęs bylą tardytojas visą bylą siųsdavo prokurorui ar jo padėjėjui perduodamas jo žinion ir suimtus kaltinamuosius. Gavęs bylą valstybės gynėjas privalėdavo patikrinti, ar byla siunčiama pagal priklausomybę, ar tardytojas visapusiškai ištyrė bylą, ir nuspręsti, ar bylą reikia perduoti teismui, ar nutraukti, ar ją sustabdyti. Valstybės gynėjas, išvelgęs, kad tardymas neišsamus, grąžindavo bylą tardytojams papildyti. Pavyzdžiui, Marijampolės apygardos teismo valstybės gy-

nėjas Bukaveckas 1925 m. vasario 23 d. raštu grąžino šios apskrities II nuovados teismo tardytojui bylas, reikalaudamas papildyti ir siūlydamas patraukti atsakomybėn policininkus Jurgį Malinauską bei Petrą Vilmiškaitį pagal Baudžiamojo statuto 51 straipsnio 1 dalies 475, 530, 636 straipsnius [24]. Valstybės gynėjas savarankiškai neturėjo teisės nutraukti ar sustabdyti bylą. Jis surašydavo apie tai išvadą, pareikšdavo nuomonę dėl karomosios priemonės reikalingumo arba jos panaikinimo ir bylą su išvada siųsdavo Vyriausiajam tribunolui per jo prokurorą [20, p. 95, 99, 100, 101]. Valstybės gynėjas, nusprendęs, kad kaltinamojo kaltė įrodyta, surašydavo kaltinamąjį aktą, kuriame turėjo būti apibūdintos nusikaltimo aplinkybės, kada nusikaltimas padarytas, nurodytas kaltinamojo vardas, pavardė, amžius ir gimimo vieta, taip pat įrodymai, kuriais kaltinimas yra remiamas, trumpai ir aiškiai suformuluotas kaltinimas, nurodytas baudžiamojo įstatymo straipsnis ir kuriam teismui kaltinamasis perduodamas. Prie kaltinamojo akto turėjo būti pridėtas šauktinų į teismą asmenų sąrašas. Tikslus kaltinamojo punkto formulavimas, atitinkantis faktinius nusikalstamos veikos niuansus ir visus įstatymo nustatytus elementus, išdėstytas ne aprašomąja, bet glausta, stilinga forma ir taisyklinga kalba, buvo laikomas tam tikru menu [25]. Valstybės gynėjui buvo paskirta dar viena svarbi pareiga – dalyvauti administracinėse bylose, t. y. periodiškai, bet ne rečiau kaip kartą per mėnesį tikrinti kalinių ir suimtųjų laikymo kalėjimuose teisėtumą ir pagrįstumą. Nustatęs, kad kas nors yra suimtas be įgaliojimo organo nutarimo, valstybės gynėjas turėjo reikalauti paleisti neteisėtai suimtą, o laikomą ne tam skirtoje vietoje perkelti į tinkamą [20, p. 5].

Reikia pripažinti, kad valstybės gynėjo institucijos darbą sunkino tai, kad nebuvo norminio akto, kuriame būtų aiškiai suformuluota šios institucijos paskirtis, funkcijos, teisės ir pareigos bei vieta tarp teisinių ir valstybinių institucijų.

PROKURATŪRA PRIĖMUS INSTRUKCIJĄ, SKIRTĄ APYGARDOS TEISMŲ VALSTYBĖS GYNĖJAMS IR JŲ PADĖJĖJAMS

Tenka apgailestauti, kad Instrukcija apygardos teismų valstybės gynėjams ir jų padėjėjams [26] teisės aktų hierarchijos požiūriu tebuvo žinybinių aktų lygio. Kadangi nebuvo prokuratūros įstatymo, todėl ši instrukcija, mano nuomone, palengvino valstybės gynėjų ir jų padėjėjų darbą. Tiesa, šio dokumento pavadinimas lyg ir aiškiai pasako, kad instrukcija skirta tik apygardos teismų valstybės gynėjams ir jų padėjėjams, tačiau ji apima ir Vyriausiojo tribunolo valstybės gynėjo instituciją.

Instrukcijos pirmajame paragrafe sukonkretintas valstybės gynėjų ir jų padėjėjų darbas, kuris turinio požiūriu trejopas: 1) baudžiamasis persekiojimas, kuris apima persekiojimo iškėlimą, nurodymus policijos kvotoms, rengiamojo tardymo procesą, tolesnį bylų tęsimą, kaltinamųjų teisme kaltinimą, sprendimų protestavimą, įsakymus dėl jų vykdymo ir dalyvavimo atnaujinant baudžiamąsias bylas; 2) prižiūrėti, kaip laikomasi įstatymų teismo bylose, t. y. dalyvauti teismų posėdžiuose

ir reikšti nuomonę apie baudžiamojo proceso įstatymų teisingą taikymą; be to, valstybės gynėjams pavesta kelti ir nagrinėti bylas dėl sutarčių pirkti ar kitokiu būdu įsigyti nuosavybėn nekilnojamąjį turtą Lietuvoje panaikinimą svetimšaliams; 3) dalyvauti kai kuriose administracinėse bylose, t. y. prižiūrėti, ar teisėtai suimtieji laikomi kalėjimuose ir dalyvauti tam tikrose komisijose dėl proto ištyrimo.

Labai svarbu, kad šioje instrukcijoje [26] valstybės gynėjai ir jų padėjėjai įpareigojami „savo darbo vienui“. Ši sąvoka turėjo reikšti, kad šios institucijos darbuotojai, atlikdami savo funkcijas, privalo teisingai taikyti įstatymus ir reikalauti iš kvotos bei rengiamojo tardymo pareigūnų tinkamai laikytis įstatymų. Šiame dokumente aiškiai reglamentuotos valstybės gynėjų ir jų padėjėjų funkcijos, aptarti raštvedybos reikalai, detaliizuota rengiamųjų tardymų priežiūra įpareigojant ne rečiau kaip kartą per mėnesį atlikti visų tardymo bylų apžvalgą. Tais atvejais, kai tardytojai tyrė bylą ilgiau kaip metus, buvo privaloma siųsti paaiškinamuosius pranešimus Vyriausiojo tribunolo valstybės gynėjui. Be to, apygardos teismo valstybės gynėjas privalėjo pranešti Vyriausiojo tribunolo valstybės gynėjui apie kiekvieną užprotestuotą apygardos teismo sprendimą. Šios instrukcijos 43 paragrafas įpareigojo valstybės gynėjus ir jų padėjėjus saugoti nuo neteisėtų pasikėsinimų į piliečių teises ir interesus, ypač dėmesingai bendrauti su neturtingais žmonėmis, nežinančiais, į ką kreiptis. Ši instrukcija buvo labai svarbi tuo, kad suvienodino valstybės gynėjų darbą visoje Lietuvoje, įvedė aiškią hierarchiją, atskaitomybę.

PROKURATŪRA 1933–1940 METAIS

1933 m. liepos 11 d. buvo paskelbtas naujas Teismų santvarkos įstatymas [9], kuriuo teismų sistema pertvarkyta į keturias pakopas: apylinkių teismai, apygardų teismai, Apeliaciniai rūmai, Lietuvos vyriausiasis tribunolas.

Šis Teismų santvarkos įstatymas įdiegė naujovių ne tik į teismų, bet ir į prokuratūros sistemą.

Pirma, buvę teismų valstybės gynėjai buvo pavadinti prokurorais, o valstybės gynėjų padėjėjai – prokurorų padėjėjais, nes praėjus daugiau kaip 15 metų nuo Lietuvos valstybės nepriklausomybės paskelbimo žodis „prokuroras“ žmonėms jau tiesiogiai nebepriminė Rusijos imperijos prokurorų, vykdyusių priverstines lietuvių tautos išsilaisvinimo slopinimo priemones.

Antra, apygardos teismų valstybės gynėjai ir jų padėjėjai paskelbti dirbti apygardų teismų prokurorais ir prokurorų padėjėjais. Vyriausiojo Lietuvos tribunolo valstybės gynėjai ir jų padėjėjai palikti dirbti Vyriausiojo tribunolo prokurorais ir prokuroro padėjėjais arba buvo paskirti įsteigtų Apeliacinių rūmų prokurorais ir prokuroro padėjėjais. Visų jų darbo valstybės gynėjų ar jų padėjėjų pareigose laikas įskaitomas į darbo stažą.

Trečia, labai aiškiai nustatyti kriterijai norintiems tapti prokurorais ar jų padėjėjais. Pretendentai, norintys eiti šias pareigas, turėjo būti ne jaunesni kaip 25 metų Lietuvos piliečiai, turintys aukštojo teisinio mokslo cen-

za. Tiesa, pastarasis reikalavimas galėjo būti netaikomas 3 metus nuo Teismų santvarkos įstatymo įsigaliojimo. Prokuroru ar jo padėjėju galėjo tapti tik tie asmenys, kurie buvo nepriekaištingos reputacijos. Jeigu asmuo buvo padaręs nusikalstamą veiką, už kurią nuteistas arba nuo bausmės atleistas pagal amnestijos aktą arba suėjus senaties terminui, buvo pašalintas iš tarnybos, paskelbtas nemokiu skolininku, teismo sprendimu jam nustatyta globa ar atimtos teisės, jis negalėjo būti paskirtas prokuroru ar prokuroro padėjėju.

Naujajame įstatyme labai aiškiai nustatyta prokuratūros hierarchijos sistema: Apeliacinių rūmų prokuroras vadovauja apygardos teismų prokurorams ir jų padėjėjams ir juos prižiūri; Vyriausiojo tribunolo prokuroras vadovauja apygardų teismų ir Apeliacinių rūmų prokurorams ir jų padėjėjams ir juos prižiūri. Klaipėdos krašto teismų prokurorai išskirti kaip turintys tam tikrą autonomiją, jie tiesiogiai pavaldūs Vyriausiojo tribunolo prokurorui. Teisingumo ministras įvardytas vyriausioju Respublikos prokuroru, kuriam suteikta teisė duoti nurodymus visų lygių prokurorams, reikalauti iš jų pasiūlymų, pranešimų, bylų, tikrinti jų darbą. Teisingumo ministras turėjo teisę siūlyti iškelti drausmės bylas visų lygių teisėjams, išskyrus Vyriausiojo tribunolo pirmininką. Iškėlus tokią bylą, ministras turėjo teisę pavesti atitinkamo lygio prokurorui rinkti duomenis apie patrauktą atsakomybės teisėją, o įrodžius jo kaltę – ir atlikti krata. Prieš priimdamas sprendimą Teisėjų drausmės teismas privalėjo iškviesti ir apklausti prokuroro pasiūlytus liudytojus bei specialistus ir išklausti prokuroro nuomonę.

Naujuoju įstatymu prokurorai privalėjo padėti ir antstoliams, kurių svarbiausias darbas – vykdyti teismo sprendimus ir nutarimus. Tuo atveju, jeigu kas nors pasipriešindavo antstolio teisėtiems veiksams arba jį įžeisdavo, šis turėjo teisę kreiptis į apygardos teismo prokurorą, kad pažeidėjas būtų nubaustas pagal įstatymus.

Dar viena naujovė šiame norminiame akte – aktyvus prokuroro dalyvavimas advokatų drausminimo procese. Advokatų taryba, iškėlus drausminę bylą advokatu, privalėjo apie tai pranešti Apeliacinių rūmų prokurorui per 10 dienų nuo nutarimo priėmimo dienos. Jei Advokatų taryba drausmės bylą nutraukdavo, priimtas nutarimas su tokio sprendimo motyvais per tokį patį laikotarpį taip pat įteikiamas Apeliacinių rūmų prokurorui, kuris turėjo teisę parašyti protestą Teisėjų drausmės teismui dėl tokio Advokatų tarybos drausmės sprendimo. Apeliacinių rūmų prokurorui buvo tiesiogiai suteikta teisė kelti drausmės bylas Advokatų tarybos nariams už netinkamą nario pareigų vykdymą. Šias bylas taip pat nagrinėjo Teisėjų drausmės teismas.

Visų lygių prokurorai ir jų padėjėjai, įskaitant ir Vyriausiojo tribunolo prokurorą, atlikę veiksmus, nederančius prokurorui, taip pat buvo šaukiami atvykti į Teisėjų drausmės teismą. Prokurorui ir jo padėjėjui drausmės bylą turėjo teisę iškelti ją prižiūrintis prokuroras ir teisingumo ministras.

1933 metų Teismų santvarkos įstatymas iš esmės baigė prokuratūros sistemos kūrimą ir jos reformą.

IŠVADOS

1. Prokuratūros statusas nebuvo apibrėžtas nė viename konstituciniame akte.

2. Teisinių pagrindą steigti prokuratūrą suteikė Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas, sudaręs sąlygas įkurti valstybės gynėjų ir jų padėjėjų prie apygardos teismų ir Vyriausiojo tribunolo pareigybes.

3. Valstybės gynėjų ir jų padėjėjų įgaliojimų teises ir pareigas nustatė nuo Rusijos valdymo laikų likę baudžiamieji įstatymai.

4. Nepriklausomos Lietuvos valstybės prokuratūros kūrimą stabdė:

- a) vokiečių kariuomenės likučių buvimas, bolševikų puldinėjimai, Lenkijos okupaciniai veiksmai;
- b) teisininkų, ypač lietuvių tautybės, stoka;
- c) skirtingų teisinių sistemų veikimas atskirose Lietuvos teritorijos dalyse;
- d) teisės akto, numatančio prokuratūros funkcijas, įgaliojimus, organizacinę sistemą, nebuvimas.

5. 1924 m. Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pataisa įteisino ir Klaipėdos krašto valstybės gynėjo institucijos pavaldumą Vyriausiojo tribunolo valstybės gynėjui, tačiau Klaipėdos krašto prokuratūra turėjo tam tikrą autonomiją.

6. Pirmasis prokuratūros sistemos kūrimo etapas baigtas 1925 metais įsteigus paskutinįją – Panevėžio apygardos teismo prokuratūrą.

7. 1928 m. Instrukcija apygardų teismų valstybės gynėjams ir jų padėjėjams buvo tarsi įstatymas, skirtas prokuratūrai ir užpildęs spragą.

8. Nors konstituciniuose aktuose nebuvo apibrėžtas prokuratūrų valstybės gynėjų ir jų padėjėjų statusas, tačiau galiojusiu teisės aktų visuma užtikrino valstybės gynėjų (prokurorų) nepriklausomumą ir savarankiškumą vykdant kvotos ir parengtinio tyrimo priežiūrą, palaiškant kaltinimą teismuose, ginant piliečių teises ir atliekant kitas funkcijas.

9. 1933 m. Teismų santvarkos įstatymas nustatė prokuratūros sistemą, valstybės gynėjams ir jų padėjėjams sugražino prokurorų ir prokurorų padėjėjų pareigybių pavadinimą bei įprasmino šios institucijos veiklą suteikdamas jai papildomų funkcijų.

LITERATŪRA

1. **Lietuvos aidas**. 1918 m. lapkričio 13 d. Nr. 130(178); Laikiniųjų Vyriausybės žinių papildymas. 1918. Nr. 1/1a.
2. **Laikinosios Vyriausybės žinios**. 1919. Nr. 6-24a („Žinių“ priedėlis).
3. **Laikinosios Vyriausybės žinios**. 1920. Nr. 37-407.
4. **Andriulis V.** Lietuvos valstybės teisinės sistemos formavimo (1918.II.16–1940.VI.15) bruožai // Lietuvos valstybės teisės aktai (1918.II.16–1940.VI.15). – Vilnius: Spindulys, 1996.
5. **Maksimaitis M.** Nacionalinės ir perimtos teisės koegzistencijos principai tarpukario Lietuvoje / Lietuvos teisės tradicijos. Mokslinės konferencijos medžiaga. – Vilnius: Justitia, 1997.
6. **Laikinosios Vyriausybės žinios**. 1919. Nr. 2/3.

7. **Skipitis R.** Nepriklausomą Lietuvą statant. – Čikaga, 1961.
8. **Skipitis R.** Nepriklausoma Lietuva. – Čikaga, 1967.
9. **Vyriausybės žinios.** 1933. Nr. 419-2900.
10. **Čaplikas K.** Saugojau žmonių gyvybę ir turta. – Atmintis, 2001.
11. **Lietuvos teismas 1918–1928.** Vytauto Didžiojo metai. – Kaunas: Teisingumo ministerijos leidinys.
12. **Vyriausybės žinios.** 1924. Nr. 169-1186.
13. **Vyriausybės žinios.** 1933. Nr. 419-2900.
14. **Byla Nr. 51,** apyrašas 1, fondas 1422 // Lietuvos centrinis valdybos archyvas.
15. **Dvareckas S.** Lietuvos teismai 1918–1940 metais // Teisė. 1997. Nr. 1-10.
16. **Dvareckas S.** Lietuvos prokuratūra 1918–1940 metais // Teisės problemos. 1996. Nr. 3.
17. **Vyriausybės žinios.** 1922. Nr. 100-799.
18. **Vyriausybės žinios.** 1928. Nr. 275-1778.
19. **Vyriausybės žinios.** 1938. Nr. 608-4271.
20. **Baudžiamojo proceso įstatymas** (Bendrieji dėsniai ir pirmoji knyga) / red. Vyriausiojo tribunolo pirmininkas A. Kriščiukaitis // „Teisė“ priedas. 1924.
21. **Tolušis Z.** Teisininkų kalendorius 1929 metams. – Kaunas: Varpas.
22. **Brazinskas J.** Baudžiamosios teisenos įstatymo pakeitimo reikalu // Teisė. 1937. Nr. 40.
23. **Vyriausiojo tribunolo** 1924–1927 metų baudžiamųjų kasacinių bylų sprendimų rinkinys. – Kaunas. 1932.
24. **Byla Nr. 52,** apyrašas 1, fondas 1422 // Lietuvos centrinis valdybos archyvas.
25. **Brazinskas J.** Kaltinamųjų aktų turinys ir forma // Teisė. 1937. Nr. 37.
26. **Teisininkų kalendorius** 1929 metams. – Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1929.

ORGANISATION AND ACTIVITIES OF THE LITHUANIAN PROSECUTOR'S OFFICE OF THE PERIOD 1918–1940

Vidmantas Žiemelis *

Summary

This article reveals a complicated process of establishment of the Lithuanian prosecutor's office, which has been closely related to the history of formation of the State of Lithuania, which declared independence in 1918, as well as to laying of legal foundations.

The first provisional constitutional acts did not deal with the institutions of the prosecutor's office or the state defence lawyer, but specified that the laws which had been valid before the entry into force of the said acts and which were in compliance with the Act of the Provisional Constitution, remained effective. The legal basis for establishment of the prosecutor's office was provided by the 1918 Provisional Law on Courts of Lithuania and Arrangement of their Business; the main functions and powers of regional courts and state defence lawyers of the Supreme Tribunal and their assistants were laid down by the Law on Criminal Procedure, inherited from Russia. In order to ensure the quality state defence lawyers' and their assistants' work, which guarantees legality in

the state, the Minister of Defence adopted instructions on arrangement of their work.

In 1925 on the initiative of the Seimas the positions of the state defence lawyer and his assistants were established in the Panevėžys regional court. This marked the end of the first stage of formation of the prosecutor's office system. It should be noted that under the Convention of 1923, signed by Lithuania and the Triple Entente countries regarding the Klaipėda territory, in the prosecutor's office of the Klaipėda region the institution of the state defence lawyer of the Klaipėda region had the exceptional autonomous rights, because, unlike the major part of Lithuania, it acted in compliance with the laws which were effective only in that region.

After the Minister of Justice adopted in 1928 the instruction for state defence lawyers and their assistants in regional courts, the functions of the state defence lawyers and their assistants were incorporated from different valid laws into one legal act, which specified their rights, duties, limits of powers, organisational structure, liability and accountability, their relations with courts, the police, interrogation, clerical work requirements, recommendations for their direct work, and other important matters.

Although provisional constitutional acts and the Constitutions of Lithuania of 1922 and 1928 did not set out the status of the institution of state defence lawyer, basically the totality of the valid laws and other regulations ensured the independence of the prosecutor's office in performance of its direct duties in courts, supervision of interrogators and investigators, and safeguarding of the constitutional rights of citizens.

The second stage of the prosecutor's office, which may be called its reform, began in 1933 after the adoption of a new Law on the Court System, laying down a four-level court system, which inevitably determined the reform of the prosecutor's office system. All state defence lawyers and their assistants became prosecutors and assistant prosecutors. An additional link was created – the prosecutor's office of the House of Appeals and a distinctly established hierarchy in which the Minister of Justice was named Chief Prosecutor of the Republic. This Law laid down explicit qualification, professional and moral requirements for persons who wished to become prosecutors or their assistants, because more and more lawyers in the country acquired university legal education. The prosecutor's office was also granted additional rights and duties when participating in disciplinary proceedings of lawyers or providing assistance to bailiffs.

No more significant modifications were made in the field of the prosecutor's office within the period from the adoption of this Law, which reformed the system of the prosecutor's office and distinctly defined its functions, rights and duties, until the year 1940.

Keywords: the prosecutor's office, state defence lawyers and their assistants, prosecutors, assistant prosecutors.

* Member of the Seimas of the Republic of Lithuania, Member of the Seimas Committee on Legal Affairs.